

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՐԲԵՐ ԵՒ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (Քննարկել Տեր-Դաւթեան)

«Նայիրի» հրատարակչութիւնը լոյս է ընծայել Քննարկել Տեր-Դաւթեանի «Հայկական Վարբեր» եւ վկայաբանութիւններ 17րդ դարեր» ռուսերէն գիրքը, որը նուիրուած է Հայաստանում քրիստոնէութեան հաստատման 1700 ամեակին:

Սրբերի կեանքը եւ նահատակութիւնը ներկայացնող վարբերը եւ վկայաբանութիւնները միջնադարեան իւրայատկութիւններով պայմանաւորուած կենսագրական բնոյթի ստեղծագործութիւններ են, որոնք ընթերցուելով եկեղեցական արարողութիւնների ընթացքում, նպաստում էին հաւատացեալներին քրիստոնէական աշխարհայեացքով եւ քաղաքականութեամբ դաստիարակելուն: Պատկանելով սրբախօսական գրականութեան ժանրին միմիանցից տարբերում են հետեւեալ առանձնահատկութեամբ, վարքի հերոսը քաղաքացիական կեանքով ապրած հոգեւորականը կամ հաւատացեալն էր, որը դեռեւս իր կենդանութեան օրօք կամ էլ մահից յետոյ դասուում էր սրբերի կարգը, իսկ վկայաբանութեան հերոսը նոյն քաղաքացիայն նուիրեալը, որը փորձութեան պահին չուրանալով քրիստոնէութիւնը, նահատակուում էր յանուն հաւատի:

Հայ սրբախօսական գրականութեան ֆննութիւնը եւ բնագրերի հրատարակման սկզբնաւորումը կապուում է Մխիթարեանների գործունէութեան հետ: 1810-15 թթ. լոյս է տեսնում Մխիթարեան հայրերից Մկրտիչ Ավգերեանի «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց» տասներկու հատորանոց աշխատութիւնը, ուր հաւաքուած են մինչեւ 13րդ դարը ստեղծուած

հայ թարգմանական եւ ինքնուրոյն գործերը: Յաջորդը տասնըչորս գրքերից կազմուած «Սոփերք Հայկականք» շարքն է, որի առաջին փաւներկու գրքերը հրատարակել է մեծանուն Ղեւոնդ Ալիշանը 1853-1861 թթ., եւ վերստին ընդգրկում է մինչեւ 13րդ դարը հասնող վարձագրական եւ վկայաբանական գործեր: Այս դարից յետոյ ստեղծուած վկայաբանութիւններն են տեղ գտել Հրաչեա Անառեանի եւ Յակոբ Մանանդեանի աշխատասիրութիւնը եւ հրատարակուած «Հայոց նոր վկաները» գրքում: Թէլիշեալ եւ թէ այլ աշխատութիւններում եւ յօդուածներում հայ սրբախօսական գրականութիւնը առաւելապէս ֆննութեան է ենթարկել պատմաբանասիրական տեսանկիւնից եւ բուն ժանրին նուիրուելուց առաւել ծառայել է հայագիտութեանը յուզող այլ հարցերի լուսարանմանը՝ հայ գրականութեան սկզբնաւորմանը, առաջին թարգմանական յուշարձանների ֆննութեանը մատենագրութեամբ վկայուած տարբեր փաստերի վաւերականութեանը եւ այլ խնդիրների: Ահա այս պատճառով էլ Քննարկել Տեր-Դաւթեանի վերը նշուած գրքի առաջաբանը եւ իւրաքանչիւր բնագրին կցուած նախաբանը կարելի է համարել Մանուկ Աբեղեանի «Հայ հին գրականութեան պատմութեան» համապատասխան հատուածներից յետոյ հայ վարձագրութեան եւ վկայաբանութեան ժանրային ֆննութեանը եւ գեղարուեստական առանձնայատկութիւններին նուիրուած առաջին համակողմանի աշխատանքը, որն ամփոփումն ու շարունակումն է հեղինակի նախորդ գործերի:

Սրբախօսութիւնն ձեւաւորուել է ֆրիստոնէութեան ծագմանը զուգընթաց, դառնալով նրա տարածման եւ գաղափարական հիմնաւորման հզօր դէմքերից մէկը: Հայ սրբախօսական գրականութիւնը՝ թարգմանական եւ ինքնուրոյն, սկզբնաւորուեց ֆրիստոնէութեան ընդմիջումից անմիջապէս յետոյ եւ զգալի դեր խաղաց հայ միջնադարեան գեղարուեստական մտածողութեան ձեւաւորման գործում, իսկ նոր շրջանում էլ նրա ընդերքում ձեւաւորուեցին նովելը, պատմուածքը եւ նոր շրջանի գեղարուեստական գրականութեան միւս փոքր ժանրերը:

Քննարկել Տէր-Դաւթեանը ժանրի զարգացումը ներկայացնելով դարերի հոլովոյթում նշում է երկու գլխաւոր առանձնայատկութիւններ, որոնցմով հայ սրբախօսական գրականութիւնը տարբերւում է ընդհանուր ֆրիստոնէականից: Առաջինը հայ վարժագրութեան առաւել շեշտուած պատմականութիւնն է: Երկրորդ առանձնայատկութիւնը հայկական վկայաբանութիւնների շեշտուած ազգային-ազատագրական ոգին է: Եթէ Բիւզանդիայում ֆրիստոնէութեան պետականօրէն հաստատումից յետոյ վկայութիւնները՝ պատմութիւնները յանուն հաւատի նահատակուածների, աստիճանաբար իրենց տեղը զիջեցին վարքերին, որոնց հերոսները ֆրիստոնէական քարեպաշտութեան եւ խոնարհութեան օրինակ էին ծառայում հզօր կայսրութիւնում, ապա Հայաստանում վարքերին զուգահեռ եւ անգամ անհամեմատ շատ ստեղծուած են նոր վկայաբանութիւններ, որը պայմանաւորուած է չարչարանքների եւ նահատակութեան նանապարհով անցած հայ ժողովրդի նակատագրով: Այս պատճառով է, որ հասած ինքնուրոյն հայկական վարքերի թիւը երեսուն է, իսկ վկայաբանութիւններինը՝ մօտ երկու հարիւր:

Նշելով որ հայ վարժագրութիւնը ձեւաւորուել է Հայաստանում ֆրիստոնէութեան ընդունումից անմիջապէս յետոյ եւ կրում է այս վաղաշրջանի շունչն ու կնիքը այնուհետեւ աւելացնում է, որ ինչպէս ֆրիստոնէութիւնը այնպէս էլ գրական այս ժանրը բաւականին արագ ձեռք է բերում ազգային դրոշմ եւ իւրայատկութիւն: Հինգերորդ դարի հայ վկայաբանութիւնը թեմատիկ առումով քաժանուած է երկու խմբի, որոնցից առաջինը եթէ նուիրուած է Հայաստանում ֆրիստոնէութեան հաստատմանը, ապա երկրորդը՝ հայ ժողովրդի մղած ազգային-ազատագրական պայքարին: Հեղինակի բնորոշմամբ հինգերորդ դարի երկրորդ կեսից վկայաբանութիւնների հերոսները հայեր են, իսկ ֆրիստոնէութիւնը ոչ միայն պետական կրօն, այլեւ հզօր զէնք է ազգային ինքնութեան համար մղող պայքարում: Ի տարբերութիւն վաղ շրջանի ընդհանրական ֆրիստոնէական վարքերի, անհաւատներն արդէն սոսկ ֆրիստոնէութեան հալածիչները չեն, այլ օտարերկրեայ նուաճողները, իսկ վարքերի հերոսները դառնում են նաեւ աշխարհականները՝ իշխանները եւ զօրականները եւ ֆրիստոնէութեան պաշտպանութեանը զուգընթաց գերիշխող դառնում է ազգային ինքնութեան պահպանութեան ոգին:

Գրականութեան զարգացման ընթացքը զուգահեռի մէջ դիտելով պատմութեան հետ, նշում է, որ 12րդ դարից ժողովրդականանում է ոչ միայն վարքերի լեզուն, ոճը, շարադրանքը, այլեւ կապուած նախարարական տների վերացման եւ հայ զինական ուժի գլխատման ինչպէս նաեւ ծաւալող համընդհանուր սրածութիւնների եւ աւերի հետ. վարքերի հերոսները ի տարբերութիւն նախորդ դարերի, դառնում են նաեւ ժողովրդական լայն խաւերի ներկայացուցիչները՝ հասարակ մարդիկ, ովքեր չեն հրաժարուում հաւատի դրոշմը կրող իրենց ազգային ինքնութիւնից:

Այս շրջանում փոխում է անգամ նահատակութեան յագեցնող կոնֆլիկտի բնույթը, երբ ուրացութեան, դաւանափոխութեան հիմքում դրում է հարկը, պարտքը վնարել չկարողանալու համար հաւատափոխ լինելու պահանջը: Առաջաքանի երկրորդ րաժնում էլ համանման մօտեցմամբ քննութեան են ենթարկում վարքերը: Եթէ վկայաբանութեան հերոսը պայքարում է արտաքին ուժի՝ հաւատուրացութիւն պահանջող հալածիչի դէմ, ապա վարքերում հերոսը ներքին պայքար է մղում ինքն իր հետ, եւ հոգեբանական դրամայի հիմքում ընկած է մարմնաւորի ճնշմամբ հոգեւոր քարձուկներին հասնելու ձգտումը: Թէեւ վարքում նկարագրւում է հերոսի կեանքը՝ ծնունդից մինչեւ մահը. սակայն գլխաւորը պատկերումն է երկրային կրքերի ազատագրմամբ սրբերի կարգը դասուելու: Այս պատմառով էլ վարքի հերոսները համարւում են Աստծուն իրենց կեանքը անարին նուիրաբերողներ:

Գրքի յաջորդ րաժնում բերւում են 21 վարքերի եւ 24 վկայաբանութիւնների բնագրերի ռուսերէն թարգմանութիւնները համապատասխան պատմաբանասիրական դիտարկումներ եւ գրականագիտական վերլուծութիւնները պարունակող ներածականներով:

Գրքում գետեղուած բնագրերը թեմատիկ եւ ժամանակագրական ընդգրկմամբ րաժանւում են մի քանի խմբի: Առաջինը հայոց գրերի արարման երկու մեծ երախտաւորներին՝ Սահակ Պարթեւին եւ Մեսրոպ Մաշտոցին նուիրուած վարքն է: Առանձին խումբ են կազմում Ստեփանոս Սիւնեցու, Մաշտոց Նղիվարդեցու, Գրիգոր Նարեկացու, Գեորգ Սկեռացու եւ միւս եկեղեցամշակութային նշանաւոր դէմքերի մասին պատմող գործերը: Կիլիկեան Հայաստանի կեանքն է արտացոլուած Ներսէս եւ Սարգիս Շնորհալիների ու Ներսէս Լամբրոնացու վարքերում:

Յովհաննէս Սարկաւագի, Ներսէս Մշեցու, Յովհաննէս Որոտնեցու եւ Գրիգոր Տաթեւացու վարքն էլ միաժամանակ որոշակի պատկերացում են տալիս Հայաստանի միջնադարեան համալսարանների ու հոգեւոր կենտրոնների եւ այնտեղ իշխող աստուածաբանա-փիլիսոփայական ընթոնումների մասին:

Նոյնը, սակայն արդէն պատմական առումով, վերաբերւում է գրքում տեղ գտած վկայաբանութիւններին: Թեմատիկ րաժանմամբ առանձին խումբ են կազմում Հայաստանում մինչեւ Քրիստոնէութեան պետական ընդունումը նահատակուած Ոսկեանց, Սուրիասեանց եւ Ատոմեանց վկայաբանումները:

Ոչ միայն սրբախօսական, այլեւ ընդհանրապէս հայ միջնադարեան գրականութեան գեղեցիկ էջերից են Շուշանիկի եւ Վահան Գողթնեցու նահատակութեան պատմութիւնները: Դրանցից առաջինը գրուած է Աւարայրի տաք շնչով. իսկ երկրորդում պատկերուած է ազնուականութեան եւ զինական ուժի արդէն ծաւալուող գլխատումը եւ վերացումը:

Ամփոփելով ասեմք, որ շնորհիւ ժամանակագրական ընթացքով գետեղուած վարքերի եւ վկայաբանութիւնների բնագրերի եւ նրանց կցուած ներածականների ու գրքի վերջում իւրաքանչիւր բնագրին նուիրուած ծանօթագրութիւնների ռուսալեզու ընթերցողը ծանօթանում է հայ ժողովրդի պատմութեան հոգեւոր մշակութային առաւել նշանակալից էջերին եւ Հայաստանում քրիստոնէութեան տարածումից յետոյ մինչեւ մոնղոլ-թաթարական եւ սելջուկեան աւերածութիւնների շրջանը յանուն ազգային ինքնութեան կրած տառապանքներին, մէկ անգամ եւս համոզուելով, թէ պատմական ինչ առաքելութիւն է կատարել մեր ժողովրդի կեանքում հայ եկեղեցին:

ՎԱՐԴԱՆ ԴԵԻՐԻԿԵԱՆ